

**Проф. д-р.Слаѓана Ангелкоска**  
**Проф. д-р. Анита Ристеска**  
 Меѓународен Славјански Универзитет  
 Република Северна Македонија

## ДОНЕСУВАЊЕ НА ПРОФЕСИОНАЛНИ ОДЛУКИ ВО ПЕРИОД НА АДОЛЕСЦЕНЦИЈА

**АПСТРАКТ:** Донесувањето на одлуки е сложен процес кој е под влијание на различни фактори, вклучувајќи ги личните преференци, системот на вредности, мотивите и надворешните околности. Оваа студија се фокусира на процесот на избор на професија кај младите лица, при што се анализира улогата на нормативната и дескриптивната теорија на одлучување. Преку разгледување на личносните особини според моделот на „Големите пет“, студијата ја нагласува важноста на усогласеноста помеѓу личните карактеристики и професионалните барања. Студијата сугерира дека разбирањето на личносните црти и мотивацијата кај адолесцентите може да помогне во донесувањето на оптимални одлуки за кариера, што води кон поголема професионална сатисфакција и успех.

**КЛУЧНИ ЗБОРОВИ:** адолесценција, професија, одлука, мотивација, црти на личност.

## MAKING PROFESSIONAL DECISIONS DURING ADOLESCENCE

**ABSTRACT:** Decision-making is a complex process influenced by various factors, including personal preferences, value systems, motivations, and external circumstances. This study focuses on the career choice process among young individuals, analyzing the role of normative and descriptive decision-making theories. By examining personality traits based on the “Big Five” model, the study emphasizes the importance of alignment between personal characteristics and professional requirements. The study suggests that understanding personality traits and motivations in adolescents can aid in making optimal career decisions, leading to greater professional satisfaction and success.

**KEY WORDS:** adolescence, profession, decision, motivation, personality traits.

### ВОВЕД

Секојдневно донесуваме голем број одлуки. Некои од нив се безначајни, но многу имаат значително влијание врз животот на поединецот. Донесувањето одлуки е мотивирано од различни фактори. Една од најважните одлуки што младата личност ја донесува е изборот на идната професија.

Со проблематиката на одлучување се занимава теоријата на одлука, во чии рамки се разликуваат нормативна и дескриптивна (бихевиорална) теорија на одлучување. Нормативната теорија ни покажува како одлуката треба да се донесе, дефинирајќи ги условите за рационално одлучување. Наспроти неа, дескриптивната теорија се фокусира на тоа како одлуките навистина се донесуваат. Во процесот на избор на професија, и двете теории се значајни, но

дескриптивната има доминантна улога.

Секој од нас има одредени преференции, систем на вредности и цели кон кои се стреми. Во одреден момент од животот, младата личност се соочува со различни професионални можности и треба да избере една. Овој процес може да биде едноставен ако изборот се заснова на еден критериум, но може да стане сложен кога постојат повеќе фактори што треба да се земат предвид. Донесувањето одлука е условено од вредностите и целите што ги сметаме за позитивни и корисни, при што настојуваме да ги постигнеме без негативни последици.

Клучен поим во теоријата на одлучување е корисноста, која се однесува на добивката од избраната професија. Рационална одлука е онаа што носи најголема корист. Процесот на одлучување вклучува земање предвид на повеќе фактори, при што секој од нив добива поголемо или помало значење. Во тој процес, најчесто се потпираме на субјективната проценка на корисноста, бидејќи значењето и вредноста на различните фактори се условени од нашите лични вредности и преференции.

На процесот на одлучување влијаат и околностите во кои се носи одлуката, кои се нарекуваат природни состојби. Тие вклучуваат фактори што не можат да се предвидат и не се под наша контрола.

Во изборот на професија значајно влијание имаат и внатрешните фактори на личноста, како што се полот и личносните особини. Овие фактори во голема мера одредуваат дали ќе се избере професија што соодветствува на индивидуалните карактеристики. Кога личноста прави соодветен избор, тоа води до поголема самодоверба и позитивен став кон сопствените способности за извршување на работата. Од друга страна, ако личноста избере професија што не одговара на нејзините способности, тоа може да доведе до незадоволство од работата, тешкотии во извршувањето на работните задачи и желба за промена на професијата.

## ЦРТите НА ЛИЧНОСТ И ИЗБОРОТ НА ПРОФЕСИЈАТА

Идејата на цртите на личноста се сведува на идејата за слични тенденции во однесувањето, односно на доследноста на поединецот во начинот на реагирање во исти или слични ситуации. Низ цртите на личноста може да опишеме една особа, но исто така може да ги употребиме и за опис на индивидуалните разлики помеѓу индивидуите. Кога даваме опис на цртите на личноста на една особа, ние ги користиме оние термини кои ни овозможуваат да укажеме на најчестите начини на нејзино реагирање во одредена ситуација, при што се тргнува од претпоставката дека цртите со кои се опишува една особа се разликуваат од цртите на друга особа.

Повеќето психолози кои го користат терминот „црта“ за опишување на личноста (Allport, Cattell, Eysenck) сметаат дека цртите на личноста се основа и на структурата и на динамиката на личноста. Со цртите на личноста не само што може да се укаже на доследноста во однесувањето, туку преку нив може да се предвиди и активноста и професијата во која една особа ќе биде најуспешна.

Секој човек има единствена личност, која претставува склоп на карактерни, емотивно-психолошки и физички особини. Различитоста на младите во структурата на нивните особини доведува до тоа да прават различен избор на професија. Различитоста на особините на личноста не само што влијае врз изборот

на професијата, туку и врз понатамошниот успех во професионалниот живот, па затоа е од големо значење да се направи усогласување помеѓу димензиите на личноста и изборот на професија.

Личноста на секој поединец се формира под влијание на повеќе фактори. Два најзначајни фактори се наследните и социјалните фактори.

Наследните фактори ги опфаќаат оние особини на личноста со кои се раѓаме и кои не можеме да ги промениме. Тука спаѓаат: пол, физички предиспозиции, темперамент, способности. Особините на личноста придонесуваат во иста или слична ситуација една личност да се однесува исто или слично.

Познавањето на особините на личноста е од големо значење за да се предвиди која професија една личност може успешно да ја извршува и колку ќе биде мотивирана да ја извршува работата успешно. Особините на личноста можат да се поделат во пет основни димензии: Екстраверзност-Интравертност, емоционална стабилност, свесност, отвореност. Сите овие димензии имаат голема улога во изборот на професијата. Иако меѓусебно се разликуваат со свои основни и типични карактеристики, сепак се надополнуваат една со друга.

Екстравертна личност е социјабилна, има голем круг на пријатели, не сака да биде сама, сака постојано да биде во контакт со други луѓе. Во изборот на професијата, екстравертна личност ќе избере професија која бара постојан контакт со луѓето, работа која е динамична и бара постојано движење.

Интравертна личност е тивка, повлечена во себе и седи на дистанца од другите. Во изборот на професијата, оваа група луѓе одбира професија која не бара контакт со другите во своето извршување.

Свесноста е особина која ни покажува колку е некоја личност внимателна, истрајна, организирана и самодисциплинирана. Одредени професии бараат истрајност во своето извршување.

Емоционалната стабилност се истакнува низ смиреноста и стабилноста. Емоционално стабилните личности ќе изберат професија која бара поголема прецизност и стрпливост во нејзиното извршување.

Врз основа на овие димензии на личноста може да се направи една груба проценка на типот на личноста и изборот на професијата. Типот на личност која преферира физичка активност во смисла на сила и способност, а при тоа е стабилна и практична, ќе направи избор на професија која е поврзана со производство или занаетчиство. Лицата кои сакаат истражување и размислување, а при тоа се аналитични и радознали, добро ќе се снајдат во економија и новинарство. Лицата кои имаат развиено чувство за другите и потреба да им помагаат на другите, за нив поволни се професии како наставници или социјални работници. Лица кои имаат развиени вербални способности и моќ за убедување, а при тоа се амбициозни и сигурни во себе, ќе се одлучат за работа која бара контакт со други луѓе и односи со јавност. Емотивни, непрактични и креативни особи одбираат да се занимаваат со уметност.

Мотивите, заедно со цртите на личноста, влијаат на целокупното однесување на личноста, како и на изборот на професијата. За да ги разбереме мотивационите процеси, потребно е да се свати дека личноста е целовит систем, а мотивационите процеси се одвиваат во тој целовит систем. Мотивацијата како процес многу често е истражувана во психологијата.

Во основа на мотивот се наоѓа потребата, кои, според Маслов, се задоволуваат по одреден редослед, почнувајќи од основните физиолошки потреби и

завршувајќи со највисоката потреба за самопочитување и актуелизација. Овие потреби се однесуваат на тоа дека човекот треба да го постигне она што смета дека е способен да го постигне.

Според Маслов, самоактуелизираната личност ги има следниве карактеристики:

- » Таа се прифаќа себеси и другите.
- » Таа е способна, единствена и има симпатии кон другите луѓе.
- » Таа разликува добро од лошо.
- » Таа е креативна, оригинална.
- » Изградува односи со другите луѓе.
- » Таа е демократична.

Мотивите за изборот на професијата се студирани преку мотивите за работа. Во истражување спроведено од страна на Николоски (1994), е најдено дека при изборот на професијата главна улога имаат пет мотиви: материјална сигурност, конформизам, усовршување и развој, лична слобода и себеостварување или самоефикасност.

Теориите за изборот на професијата придаваат голема важност на мотивите при изборот на професијата, пред се на самоактуелизацијата и самоефикасноста.

Теоријата на самоефикасноста се заснова на теоријата на социјално учење на Бандура, но фокусот е ставен на когнитивните процеси. Клучните поими со чија помош се објаснува оваа теорија се:

1. **Самоефикасност** – дефинирана како збир на судови на особата за сопствените способности да се организираат и спроведат активности со цел да се постигнат одредени резултати. Една особа може да има различни проценки на сопствената самоефикасност во различни области, а не генерална проценка на самоефикасноста.
2. **Очекувани резултати** – се однесува на проценка на веројатноста за различни резултати. Веројатноста е директно поврзана со самоефикасноста во смисла дека ако особата процени дека неговата самоефикасност за одредена работа е мала, тогаш и очекувањата за постигнување на целта ќе бидат мали, и обратно.
3. **Цел** – особата пред себе си поставува и одредена цел. Самоефикасноста е поврзана со целта во смисла дека особата ќе настојува да ја постигне целта за која смета дека е остварлива. Луѓето си поставуваат одредена цел и своето однесување и постапки ги организираат во насока на постигнување на целта.

Моделот на избор на професијата според самоефикасноста вклучува голем број на врски и интеракции. Самоефикасноста и очекуваниот резултат влијаат на интересот. Интересот кој останува стабилен подолго време е заснован на професија за која особата смета дека успешно ќе ја извршува.

Интересот влијае на целта – особата тежнее кон активности кои го интересираат и врз основа на тие активности ја поставува целта која сака да ја постигне.

Целта влијае на избраната активност – според целта која во себе ја поставува особата, избира активност со чија помош ќе ја постигне целта.

Избраната активност влијае на резултатот – од активноста која особата ќе ја спроведува, зависи резултатот кој ќе се постигне.

Резултатот влијае на тоа што особата ќе научи (стекнато искуство), а тоа повратно влијае на самоефикасноста и очекуваниот резултат.

Човековата верба во себе директно влијае на неговата одлука, избраната професија и резултатите.

## **ПСИХОЛОШКИ ФАКТОРИ ВО ИЗБОРОТ НА ПРОФЕСИЈАТА КАЈ АДОЛЕСЦЕНТИТЕ**

Професионалните интереси кај адолесцентите се во тесна врска со понатамошниот развој на нивната личност, а посебно со наглиот развој на нивната интелигенција. Интересите во овој период се разноврсни и тешко може да се групираат. Но, сепак може да се направи поделба на пет поголеми групи во овој развоен период:

1. Интерес за наука и уметност, кој ги нарекуваме сознајни интереси.
2. Интереси во слободно време, кои ги нарекуваме реакциони интереси.
3. Интерес за својот надворешен изглед, кои се нарекуваат лични интереси.
4. Интереси за идната професија, кои се нарекуваат професионални интереси.
5. Интереси за друштво, наречени социјални интереси.

Посебно внимание е посветено на интересите за наука и уметност и професионалните интереси, кои се доста развиени во овој период како резултат на влијанието на работата во училиштето. Образованието во средното училиште им овозможува на адолесцентите да ги развијат своите интереси како и да ја изнајдат соодветната професија која ќе им одговара најмногу по нивниот карактер и нивните можности. Главна улога овде имаат изучувањето на широк аспект на научни области, кои во голем степен го збогатуваат знаењето на адолесцентот.

Рускиот психолог Самарин Ј.А. смета дека во периодот на адолесценцијата постојат следниве одлики на нивната интелектуална работа во поедини интереси:

1. За многу интереси кај адолесцентите се создава едно централно интересирање околу кое се организираат другите интереси и професии, а тоа може да биде една научна област или одреден занает.
2. Адолесцентите имаат широк аспект на интереси и покажуваат голема страст спрема сè она што ги интересира. Ваквиот широк интерес во овој период потребно е просветните работници и родителите да го проанализираат и да му помогнат на адолесцентот да ја одбере онаа професија за која има најголема способност и интерес.
3. Самостојноста е многу развиена во периодот на адолесценцијата. Во овој период младата личност им поставува голем број на прашања на возрасните и бара решение од нив за сè што ја интересира, критична е кон другите, а и кон себе.
4. Благодарение на развиениот процес на мислење и големиот број на интереси, адолесцентите постигнуваат добра организација во работата и успех во работата. Може да изградат свој систем на работа и така да го задржат интересот за таа работа подолго време.

5. Адолесцентот може да работи плански и самостојно, и тоа за многу далечни цели.
6. Важна страна во процесот на работата е што може да ги контролира емоциите. Емоциите му се ставени под влијание на мисловните операции.
7. Се усовршува техниката на самостојна работа, така што може сам да работи во поедини професии и самиот да се ориентира во научната работа.
8. Зголемена е волевата активност на ученикот и тој може долго да работи на она што го интересира.

Адолесцентите поминуваат многу време размислувајќи што сакаат да бидат и која професија да ја одберат. Факторите кои влијаат во изборот на професијата се различни. Од големо значење е влијанието на родителите, но и полот и структурата на личноста на адолесцентот.

Општите тенденции во развојот на професионалните интереси кај младите на возраст од 14 до 18 години“ се утврдени следниве сознанија:

1. Девојчињата имаат хетерогени избор од момчињата, што се должи на лишување од професионалните примероци кај девојчињата.
2. Момчињата најмногу бираат техника, а девојчињата друштвено-правна област.
3. Покрај овие разлики во интересите, воочена е и сличност. Постои ист интерес за медицина кај момчињата и девојчињата.
4. Утврдени се промени во професионалните интереси кои се движат од конкретно кон апстрактно.
5. „Реалниот“, „Идеалниот“ и „Наметнатиот“ избор на друштвено-правната област имаат значајна корелација. Мотивот за избор на оваа област се сведува, во главно, на проценката на самите испитаници и нивните родители за нивната способност во оваа област.
6. Во истражувањето се појавило значајно совпаѓање помеѓу „реалниот“ и „идеалниот“ избор на техника како професија.
7. Постои голема поврзаност помеѓу успехот на учениците и изборот на професијата, што укажува на фактот дека адолесцентите рационално се определуваат за избор на професија за која имаат способност и која ќе им донесе успех и сигурност.
8. Изборот на професијата се прави и според тоа дали адолесцентот е екстравертен или интравертен, каков е неговиот темперамент и интелигенција. Родителите и училиштето вршат значајно влијание во изборот на професијата кај адолесцентите.

## ЗАКЛУЧОК

Процесот на избор на професија кај младите лица е комплексен и зависен од различни фактори, вклучувајќи лични вредности, цели и карактеристики. Теоријата на одлучување разгледува како треба да се донесат рационални одлуки (нормативна теорија) и како тие навистина се донесуваат во пракса (дескриптивна теорија). Одлуката за професија е тесно поврзана со личноста на поединецот, која се обликува под влијание на наследни и социјални фактори. Психолошките фактори, како што се личните црти и мотивација, играат клучна улога во изборот на професијата. Мотивите, како материјална сигурност и себеостварување,

влијаат на конечната одлука, а истовремено, интересите на адолесцентите се развиваат во согласност со нивната интелектуална и емоционална зрелост, што создава основа за идниот професионален избор. Односот помеѓу личните особини и професионалните интереси е значаен за успешниот избор на кариера и достигнување на професионална самореализација.

## ЛИТЕРАТУРА

1. Juranko , (2014) . Povezanost dimenzija licnosti I odbrambeni mehanizmi . Zagreb
2. Ashley , K. Chason , Emily Bullock-Yowell , James P.Simpsons , Robert C. Reardon , Janet G. Lenz , (2013) . Relationships among caree thoughts career interests and career decision state . The Canadian journal of career development 2013 ,Vol.12
3. Otto B. ,(2000) . Youth perspectives on parental career influence . Journal of career development ,27
4. S.Angelkoska , G. Stankovska (2014) . Correlation between the professional interese and gender of the young person . Journal of cognitive resesrch in science , vol 2
5. Sonja Pecjak , Katja Koshir (2007) . Personality , motivational factors and difficulties in career decision – Making in secondary school students psihologiske teme 16